

Iscenesettelse av kulturelt demokrati: sett i lys av omsorgsregimer

Rikke Gürgens Gjørsum, Høgskolen i Oslo og Akershus
og UiT Norges Arktiske Universitet

SAMMENDRAG

Dette kapittelet utforsker hvordan det kulturelle demokratiet iscenesettes i omsorgstjenester for mennesker med demens, for borgere på flukt og for psykiatriske pasienter i dagens Velferds-Norge. Kunstens potensial til å fremstå som et alternativt omsorgsregime diskuteres i lys av kunstdidaktikk, marginalisering og det Eichmannske problem. Kapittelet bygger på en studie bestående av tre analyser av omsorgsregimer sett som spill i tråd med Gadammers syn på estetisk erkjennelse iscenesatt med roller, iboende narrativer og scenografiske rammer.

Målet er å presentere en studie som søker å løfte hverdagsblikket mot en deltakende demokratisk praksis: «/.../ performance pedagogy energizes a radical participatory democratic vision» (Denzin 2003, 14). Iscenesettelse menes her i utvidet performativ forstand: hvordan samfunnet iscenesetter sin omsorg basert på tradert forståelse, og hvordan omsorgsregimer kan iscenesettes på nye måter i kjølvannet av endret forståelse og med anvendelse av kommunikasjonsformer som teater.

I Fortellinger om «den Andre»

I vårt vestlige samfunn definerer vi bort dem som er forskjellig fra oss, ofte ved å betrakte dem som «den Andre» og lage fortellinger som skaper skiller

og stereotyper (Gran 2000). I en demokratisammenheng blir det derfor viktig å se på denne rolleforståelsen som skiller mellom oss og de andre (Eide og Simonsen 2004).

Da jeg var syk, gav de meg en historie. De sa jeg var syk, at det var medfødt, at det ville vare hele livet, og at jeg bare måtte leve med det. Det var ikke en historie som passet meg. Det var ikke en historie som gav meg mot og styrke /.../ Og, i mitt tilfelle var det heller ikke en sann historie. (Lauveng 2015, 14)

Arnhild Lauveng, psykolog og stipendiat, skriver frem en alternativ forståelse av psykisk lidelse i boken *I morgen var jeg alltid en løve*. Boken er basert på ti års erfaring som schizofrenipasient fra det norske omsorgsregimet «psykisk helsevern».⁴⁴ Lauveng setter et kritisk søkelys på hvordan vi tenderer til å behandle vår neste, på rollene vi tildeler og historiene vi skaper om andre for å opprettholde en samfunnsorden vi betrakter som både fornuftsstyrt og demokratisk:

Roller blir etter hvert en så godt innlært vane det er vanskelig å bryte, og i tillegg kommer forventningene i miljøet som blir så sterke at det gjør vondt å stå imot. Disse forventningene kan være mer eller mindre indirekte, og de kan uttrykkes gjennom handlinger, enten det er rosende omtaler av pysjamaser eller tømning av rom, eller de kan uttrykkes helt direkte gjennom ord. (Lauveng 2015, 94)

Lauveng viser hvordan samfunnets demokratiske utøvelse lever i oss og omkring oss. Det er dette Foucault (1999) også beskriver som diskursiv makt. Rollene og historiene settes i spill, utøves i praksis og erfares av individet: «Hvis makten skal virke, må den utøves i handling, direkte eller indirekte», ifølge professor i sosiologi Fredrik Engelstad (2003).

I Kultur, demokrati, økologi

Demokratiet, som også marginaliserer, gjør seg gjeldende på alle samfunnsarenaer både i kultur og i skole- og omsorgssektoren. Det kulturelle demokratiet kan forstås som det interaktive, det sosiale og det relasjonelle limet som danner en

44 Med begrepet *omsorgsregime* mener jeg et institusjonalisert system med tilhørende rammer og normer for utøvelse av omsorg i en gitt kultur.

kulturs uttrykk. Det handler om hvem som får tilgang og definisjonsmakt i en gitt kultur, men også om hva som anerkjennes som et kulturelt uttrykk. Nicolas Bourriaud (2007) utpeker dialogen og likeverdet som klangbunn for sin definisjon av kunst i et relasjonelt perspektiv, og nettopp deltagelse i denne dialogen er selve premisset for å bli gitt en stemme i det kulturelle demokrati. Det handler filosofisk sett om at alle skal kunne få synge sin sang. Å få en stemme innebærer å ha en hørbar røst, en posisjon å tale ut fra og et menneske å tale til. Stemmeløse posisjoner kan betraktes som marginale og sårbare i et samfunn som kalles et demokrati (Aure og Gjærum 2015). Når vi så taler om et kulturelt demokrati, kan man forstå det som et uttrykk for medborgeres rett og kanskje også plikt til å hengi seg til sin kulturs skapelse og tradisjonsfornyelse. Derav kan vi si at samfunn der man finner utøvelse av et kulturelt demokrati som skaper det man kan kalle «stemmeløse» medborgere, har feilet som demokratisk samfunn. Det kulturelle demokratiet står videre i relasjon til naturen, fordi mennesket inngår i det økologiske kretsløpet. Økosofien, slik Arne Næss (1999, 2010) definerer den, kan beskrives som en stor samfunnsvev der kultur og natur inngår, ikke som ulike tråder i veven, men tråder likeverdige skapt av det samme garnet, dog med ulik farge. I drama-/teaterfaget ser vi i dag en sterkere interesse for «green drama» (Aaltonen 2015, Fentz 2015), og Baz Kershaw (2007, 2010) advarer mot tanken om at mennesket alene kan beherske økosystemet og ta rollen som dets herre. Han argumenterer for at denne herrerollen sitter også dypt i teaterpraksis:

.../ theatre is singularly unhelpful in promoting action to protect the environment, because it supports and extends .../ the modernist culture-nature binary that has been the principle misconception causing humans to destroy the Earth's environment. (Kershaw 2007, 306)

Kershaw (2007) bygger på et økosofisk perspektiv på verden når han etablerer uttrykket «performed by ecology», formet som en påstand om at mennesket iscenesettes av økologien. Han hevder at samtidsmennesket må endre fokus fra å se seg selv som «herre» til «gjest» i verden: «Ask not what ecology can do for your academic discipline but what your academic discipline can do for the planet!»⁴⁵ Det kan i teaterdisiplinen bety økt vekt på gjensidighet og meddeltakelse fremfor enveis formidling og utnyttning. Det kreves et endret tenkesett om kultur og demokrati.

45 <http://www.performanceparadigm.net/wp-content/uploads/2009/07/paulbrown-final.pdf>

I Det Eichmannske problem

Filosofen Hanne Arendt (1963) utla kjerneproblematikken i omsorgsregimer som svikter, og derfor er hun en interessant teoretiker å anvende i denne forbindelse. Adolf Eichmann ble som kjent dømt i 1961 som sjefsarkitekten bak Hitlers jødeutryddelse. Arendt beskriver hvordan Eichmann opererte uten å tenke, han fulgte kun ordre og befant seg innenfor et system som beskyttet han. Hun skriver at det ikke bare var et individ som satt på anklagebenken, ikke naziregimet heller, men hele antisemittismen gjennom historien (Arendt 2000, 21). Arendt var opptatt av å formidle til verden at det var Eichmanns mangel på evne til å forestille seg (*imagination*) som bidro til at han underkastet seg byråkratiet, systemet og det iscenesatte regimet som Hitler hadde bygget opp:

It was not the presence of hatred that enabled Eichmann to perpetrate the genocide, but the absence of the *imaginative capacities* that would have made the human and moral dimensions of his activities tangible for him. Eichmann failed to exercise his capacity of thinking, of having an internal dialogue with himself, which would have permitted self-awareness of the evil nature of his deeds.⁴⁶

Vi ser altså hvordan menneskets evne til å forestille seg, evne til selvstendig tenkning og kritisk refleksjon er helt avgjørende for å bygge opp humane regimer der enkeltmennesket stilles til ansvar for sine handlinger. Arendt var etter Eichmanns rettssak opptatt av filosofisk å utlede grunnprinsippet i moralske samfunn (1963). Hun forbinder medvirkning i politisk ondskap med mangel på *selvstendig tenkning*, dårlig utviklet *forestillingsevne* og svekket evne til å *bedømme* kritisk og helhetlig. Det er disse tre komponentene som sammen skaper grobunn for moralsk ansvarlige valg i et menneskes liv, hevder Arendt. Vi kan derav utlede videre at gode omsorgsregimer er basert på de samme komponentene, da slike regimer bør fremstå som troverdig moralske og humane i sin grunnstruktur. Omsorgsregimer som lider av det Eichmannske problem, overser dermed individers ansvar og lar beslutninger, nedskjæringer og prioriteringer hvile på byråkratiet, på hierarkiet. Slike regimer skaper et potensielt farlig og ansiktsløst samfunn.

46 Majid Jar om Hannah Arendt i Internet Encyclopedia of Philosophy: <http://www.iep.utm.edu/arendt/#H6>

I Forskningsdesign

Den grunnleggende motivasjonen for meg som forsker er knyttet til spørsmålet om og i tilfelle hvordan drama og teater kan bringes inn i tradisjonelle omsorgsregimer og bidra til å endre regimenenes iscenesatte hverdagsspill. Jeg har derfor analysert tre bestående omsorgsregimer som spill, i tråd med Gadamers syn på estetisk erkjennelse (Rasmussen og Gürgens 2005), iscenesatt med roller, iboende narrativer og scenografiske rammer. Kunnskap om denne iscenesettelsen åpner for å undersøke videre drama-/teaterfagets spesifikke potensial til endring av regimene gjennom justerte roller, narrativer og scenografi. Med det menes et forskningsbidrag som gjennom sitt kritiske utgangspunkt og sin undersøkende design også vil bidra til å med-skape et styrket kulturelt demokrati på de tre feltene studien omfatter: i demensomsorgen, i psykiatrien og i flyktningomsorgen.

Scene 1: Demensomsorg i landsby og hjem

Manglerudhjemmet i Oslo, drevet av UNICARE, er et representativt eksempel på norsk demensomsorg. På et feltarbeid i mai 2015 observerte jeg sykehjemmet og samtalte med ansatte og ledere. De fortalte om prosessen med å bygge om sykehjemmet etter den nederlandske demenslandsbymodellen.⁴⁷ Modellen er en form for totalinstitusjon der beboerne kan oppholde seg hele døgnet uten fare for å miste retning, rom eller stedsforståelse siden rammene er trygge og innelukket:

A mirror image of recognizable lifestyles in our society /.../ The elderly all need nursing home facilities and live in houses differentiated by lifestyle. Hogeweyk offers 7 different lifestyles: Goois (upper class), homey, Christian, artisan, Indonesian and cultural /.../ Hogeweyk offers its dementia-suffering inhabitants maximum privacy and autonomy. The village has streets, squares, gardens and a park where the residents can safely roam free. Just like any other village Hogeweyk offers a selection of facilities, like a restaurant, a bar and a theatre.⁴⁸

Mine observasjoner ved Manglerudhjemmet viser at pasientene lever som innsatte på en lukket institusjon med låste dører. Alle aktivitetstilbudene i dette demensomsorgsregimet fremstår som iscenesatte, forstått som institusjonens kopier av samfunnets fellesarenaer og kulturelle aktiviteter. Vi ser at UNICARE

47 Denne demenslandsbyiveren ser vi over hele Norge: http://kommunal-rapport.no/artikkel/onsker_demens_landsbyer_i_norge

48 <http://hogeweyk.dementiavillage.com/en/>

har bygget en restaurant med hvite duker, en herreklubb og kafé i et spiskammers. Spiskammeret er en butikk der man kan «late-som-om» man handler, slik barn leker med liksom-penger. Praksisen vi er vitne til, kan tolkes som et *skinndemokrati* fordi valgene beboerne kan ta, allerede er sterk begrenset og knyttet til en kollektiv diagnostisk forståelse av individet. Her finner vi ikke en forståelse av at hver enkelt beboer eller hvert enkelt menneske har levd livet sitt svært så ulikt og vil dermed kunne ha helt forskjellige kulturelle preferanser. Beboerne settes inn i en fiktiv ramme med den begrunnelse at deres demenssykdom og den belastningen den påfører pasientens nærmeste, gjør institusjonsinterne kulturtilbud både tryggere for pasienten og mer håndterlig for tjenesteytere og nærpersoner.

En motstemme til et slikt demensomsorgsregime er Lauveng (2015), som på bakgrunn av egne pasienterfaringer er svært kritisk til alle omsorgsregimer som *later-som-om*, og som dermed setter menneskets *reelle* deltagelse i det kulturelle demokrati og verdighet til side. Hun etterlyser ekthet og ærlighet i omsorgsmøter mellom pasient og hjelpeapparat. Lauveng hevder at mennesker aldri er mennesker alene, de lever og ånder i systemer. «Menneskene kan endre disse systemene, men systemene kan og endre menneskene» (Lauveng 2015, 79). Faren består altså i at systemretorikken og de iscenesatte omsorgsregimene får oss til å tro at enhver institusjonsomsorg er et gode for medborgerne, mens realiteten er at hvert individ har ulike behov og forskjellige erfaringer i kroppen (von der Fehr 2008), noe som krever *personorientert omsorg* og ikke ferdigkonstruerte totalinstitusjoner. Som drama- og teaterforsker ser jeg hvordan demensomsorgen slik den debatteres og utformes i dag, mer blir en konstruksjon som skal være økonomisk lønnsom enn økosofisk bærekraftig⁴⁹ (Gjærum og Solbjørg 2016). Kunst og teaterpraksis kan i denne forbindelse bidra til å skape et alternativt demensomsorgsregime ved å skape større grad av kulturelt demokrati og økosofisk bevissthet. Det gjør den ved å bygge trygge relasjoner, visuelle, musiske og teatrale inntrykk som muliggjør kroppslige og mentalt følte behov og uttrykk, altså en *estetisk og humanistisk omsorg*⁵⁰ i form av kulturelt reminisensarbeid (Gjærum 2013), slik vi ser blant annet i drama-terapi eller musikkterapi (Myskja 2005, 2012). Vi vet dette:

49 I samarbeid med George Session lanserte Arne Næss den «Den Dypøkologiske Plattform» som danner grunnlaget for en hel bevegelse. De skisserer åtte punkter. Punkt 6 omhandler: Endringene fra økonomisk vekst til bærekraftig utvikling. <http://aass.nl/filosofi/okosofi.htm>

50 For definisjon av humanistisk og estetisk omsorg: <https://journals.hioa.no/index.php/information/article/view/1847>

Med svær demens, er der måske meget få ord tilbage, eller ordene giver slet ikke mening. Men der er mange, som har intakt musikalitet. Når musikken spiller eller vi synger, kan musikken give den ro, som mange har brug for. Musikken kan blive brugt i kommunikation. (Aalborg Universitet 2016)

Bruk av kunstdidaktiske tiltak fremfor bruk av makt og tvang kan fjerne behovet for låste dører, institusjonsrutine og lukkede gjerder. Maarten van der Vloed, fagsykepleier og leder for et demensmusikkprosjekt i Melum, beskriver hvordan de ved et sykehjem i Telemark faktisk klarer å skape bedre omsorg og gir: «/.../ en helt spesifikk musikkplan for hver person /.../ Rytmen ligger i midthjernen og den blir ikke ødelagt av demens /.../ Medisinbruken har stupt /.../ Noen har funnet språket igjen» (Hedeman 2014, 2).

Min kunstbaserte forskningserfaring fra eldreomsorgen er knyttet til å bygge reminisensteater basert på minner i generasjonsblandede grupper. Det arbeidet viser at eldre opplever *verdighet, styrket identitet, mening, glede og livsmotivasjon* (Gjærum, 2013). De får forsterket *brofeste i hverdagslivet*, noe som gir *livsmot* og *energi* (Gjærum, Sagen og Solbjørg 2014). Michael Balfour et al. (2015) bekrefter slike funn med sitt anerkjente og prisbelønte demensforskningsprosjekt i Australia: «Playful Engagement». ⁵¹ I England ser vi den samme tendensen hos Helen Nicholson et al. (2004) og prosjektet «Exploratory Evaluation of the Age Exchange Reminiscence Arts and Dementia – Impact on Quality of Life». De bekrefter hvordan kunsten som en del av et alternativt omsorgsregime fremstår som et substansielt bidrag til å utvikle det kulturelle demokrati i betydningen å gi alle mennesker mulighet til å «syng sin sang» ut fra egen livssituasjon og livserfaring i erfaringsrike kropper:

Participants' quality of life improved significantly during Group Reminiscence Arts sessions /.../ Some Reminiscence Arts activities consistently encouraged high levels of mood engagement. Creative activities was one of these.⁵²

Vi ser at kunst som alternativt omsorgsregime gir gode resultater i eldreomsorgen. La oss nå se videre på hvordan situasjonen er i omsorgssektoren for yngre mennesker med funksjonsnedsettelse.

⁵¹ <http://journalofdementiacare.com/playful-care-what-lies-beyond-the-red-nose/#comments>

⁵² <http://www.agewatch.org.uk/mind/dementia/reminiscence-arts/>

Scene 2: Omsorg og funksjonsnedsettelse

Å ha en funksjonsnedsettelse innebærer å måtte performativt ikle seg en rolle i hverdagslivets spill. I fagfeltet taler vi om å utvikle en funksjonshemmetbevissthet (Grue 2014) eller å spille en *dis-ability-act* (Østern 2009). Vi vet at «/.../ diagnosene bare kan beskrive. Skal vi forstå må vi se enkeltmenneskene» (Lauveng 2015, 79). Man er ikke utviklingshemmet, man har en utviklingshemming. Nettopp forskjellen i språkføringen er viktig fordi språket signaliserer tanker om verdighet og likeverd. Det handler om historien som presenteres, og spillet som igangsettes rundt enkeltmennesket innenfor merkelappen. Man kan ha en fysisk funksjonsnedsettelse som cerebral parese eller en psykisk funksjonsnedsettelse som schizofreni. Men først og fremst er man bare et menneske som opplever et gap mellom egne forutsetninger og samfunnets krav.⁵³

Ute i kommunene bor mennesker med funksjonsnedsettelse i private hjem etter at de store sentralinstitusjonene er bygget ned. Men den medisinske diskursen i funksjonshemmetfeltet og spor fra institusjonstiden lever likevel videre i de kommunale omsorgstilbud (Grue 2014). Leger, sykepleiere og vernepleiere utøver profesjonell omsorg i private hjem og ved sykehusene, bofellesskapene og sykehjemmene. Særlig ansvar for mennesker med funksjonsnedsettelse har yrkesgruppen vernepleiere.⁵⁴ Begrepet *vernepleie* stammer fra en svunnen tid der man nettopp ønsket å utøve pleie samt verne individet fra omgivelsene og omgivelsene fra individet. *Verne* stammer fra det latinske ordet *fovuere*, som på engelsk betyr protect eller safeguard, mens *pleie* stammer fra det latinske *cura*, altså care og nursing. Vi vet at språket konstituerer:

Det er språket som held oppe meningsinnholdet i ein kultur, og konstituerer den. /.../ Språket er ikkje noko utvendig i høve til kulturen, og det er derfor ein del av vår fellesmenneskelege kulturarv døyr kvar gong eit språk vert borte. /.../ du er fanga innan det språkspelet som di særeigne «livsform» fører til. Det er språket som «konstituerer» verda for deg. Difor blir kampen for menneskelig frigjøring ein kamp for å kunne opne for nye språkspel. (Walton 2004)

53 GAP-modellen er den relasjonelle forståelsen av funksjonshemming. <http://kurs.helsekompetanse.no/hverdagsrehabilitering/43138>

54 Til tross for at vernepleieryrket har sin opprinnelse innenfor omsorgen for utviklingshemmede (Horndalen 2001), yter vernepleiere i dag tjenester til mennesker med en rekke ulike typer funksjonsnedsettelse (Fellesorganisasjonen 2008).

I dag benytter vi også et annet språk enn før. Vi snakker om bærekraft,⁵⁵ bruker-medvirkning og selvbestemmelse for alle medborgere (Helsedirektoratet 2016). Men likevel ser vi at dikotomien mellom oss og de andre fremdeles iscenesettes i dagens omsorgsregimer. Makthierarkiet og usymmetriske relasjoner mellom tjenesteyter og tjenestemottaker lever videre i nye former. Lauveng beskriver hvordan de nye moderne begrepene i helsesektoren ikke skaper bedre vilkår for den som trenger bistand. Hun påpeker snarere at:

/.../ brukerperspektivet er et uttrykk som er blitt veldig vanlig, og som brukes hele tiden. Det ser i utgangspunktet fint ut så lenge man ikke lar seg lure til å tro at det finnes ett brukerperspektiv. /.../ Og at alle disse menneskene skulle dele det samme perspektivet bare fordi de benytter seg av ulike deltjenester innenfor samme system, det tror jeg ikke så mye på, /.../ de er helt forskjellige mennesker, med helt forskjellige historier og personlighet /.../ og har overhode ikke samme perspektiv. Dermed blir «perspektiv» et ganske meningsbærende ord, mens «bruker» blir omfattende og for ullent til å gjøre noe særlig nytte for seg. For det eneste «bruker» egentlig sier, er at du ikke er yter, eller observatør eller pårørende. Eller sagt litt annerledes; du er ikke en av «oss», du tilhører «de andre». Og da er det ikke greit lenger. (Lauveng 2010, 108–109)

Lauveng (2010), Goksøyr (2014) og Lorentzen (2009) er alle kritiske til omsorgen for mennesker med funksjonsnedsettelser i Norge og påpeker mangelen på empatisk innlevelse, sanselig forståelse, etisk og estetisk kompetanse hos mange tjenesteytere ute i omsorgsregimene. Og nettopp mangelen på kulturelt demokrati er et av symptomene på et omsorgsregime som er styrt ut fra en medisinsk, fremfor en mulig relasjonell og estetisk diskurs (Gjærum, Sagen, Riise og Pettersen 2015). Man kan faktisk i dag fremme hypotesen om at «psykiatrien er uestetisk» fordi den ikke bare fratår folk som er syke tilgang på estetiske omgivelser, men også muligheten for å skape estetiske uttrykk. Dette omtales som «skjerming» og forsvares ut fra tanken om vern av liv og helse. Men i kunstfagene vet vi at et stort emosjonelt trykk innenfra kan få hjelp til å finne sin form gjennom et estetisk medium og en formdannende prosess (Ross 1980). Man kan derfor undre seg over hvorfor man ikke i større grad i psykiatrien vender fokus fra skjerming og mot dannelse av uttrykk slik at mennesket kan

55 «This requires quality education and learning for sustainable development at all levels and in all social contexts.» <http://en.unesco.org/themes/education-sustainable-development>

gi uttrykk for indre følelesestrukturer, og dermed i større grad kunne gjenopprette en balanse i det indre emosjonelle trykket (Gürgens 2000). I estetikken er det kjent at inntrykk skaper uttrykk som forstås som menneskelige kulturelle avtrykk (Gjørnum, Saus og Strandbu 2012). Kunstfagene kan for alle mennesker, også for mennesker med funksjonsnedsettelse, bli en alternativ inngang til en kulturell demokratisk utøvelse preget av verdighet. Det finnes mange eksempler på det (Baily 2010, Conroy 2009, Kupperts 2003), men et særlig godt eksempel er Graeae Theatre Company:

Graeae is a force for change in world-class theatre, breaking down barriers, challenging preconceptions and boldly placing disabled artists centre stage. Graeae champions accessibility and provides a platform for new generations of Deaf and disabled talent through the creation of trail-blazing theatre, at home and internationally. (<http://www.graeae.org/>)

I Norge har vi blant annet Knekten teater i Tønsberg, Alfheimteateret i Tromsø, Teateret nonSTOP i Trøndelag (Saur og Johansen 2013, <http://naku.no/node/919>) og Usedvanlig Teater i Harstad (Gjørnum 2013a, 2013b). Alle er etablert som bidrag for å dreie funksjonshemmetdiskursen fra diagnose og bistand til kulturell medskapning og disability art som politisk antistigmatisering: «Målet for teateret er å utvikle en arena for mennesker med utviklingshemming – der de kan produsere teater på egne premisser, og der de får en arena hvor deres egen stemme kan høres» (<http://hypervisjon.no/teater-nonstop/>).

Scene 3: På flukt og i transitt

Fra høsten 2015 opplever vi i Europa en folkevandring fra konfliktfylte og fattige sør mot stabile og rike nord. Verden står overfor den største flyktningkrisen siden andre verdenskrig. Dette har ført til en stor innvandring over den norske grensen og dermed behov for akutte asylmottak for familier og mindreårige enslige asylsøkere. På mottakene sitter mange flyktninger med håp om en bedre fremtid og venter, mens UDI behandler søknadene. Mottakene er preget av stilltiende venting, stagnasjon og frustrasjon.

Men hvordan kan så teaterkunsten bidra i flyktningenes hverdag for å ivareta det kulturelle demokratiet? Egyptiske Basma El Husseiny er kulturarbeider og påpeker betydningen av nettopp kunstfag i arbeid med flyktninger. Hennes refleksjoner over kunstens verdi i tider med krig og uro har resultert i utviklingen av et kunstdidaktisk program for syriske barn (<https://vimeo.com/145266584>).

Action for Hope er en reaksjon på den undertrykte sorgen mennesker i nød bærer på, og er basert på kunstens evne til å skape en positiv kraft, ifølge Husseiny (2015). Programmet er iscenesatt i de syriske flyktningssamfunnene i Libanon og Jordan, med mål om å utvide til Tyrkia og Irak. Husseiny hevder:

Samfunn som rammes av krig, fattigdom eller naturkatastrofer, mister ikke bare hus, klær og penger, men også immaterielle verdier. De mister den sosiale veven som knytter dem sammen med andre: slektninger, naboer og venner. Kunstnere kan under slike forhold vekke følelser til live og gjøre dem om til historier og samtaler. Det emosjonelle og intellektuelle rommet kunsten tilbyr, gir enkeltmennesket en mulighet til å finne uttrykk for undertrykt sorg og sinne, slik at de kan dele dette med andre. Kunsten gir også anledning til å analysere situasjoner kollektivt og gå sammen om å finne løsninger på problemer. (Husseiny 2015)

Kunstdidaktisk arbeid kan altså bidra til å skape alternative omsorgsregimer i tradisjonelle flyktningleirer, når flyktningene får tegnet, spilt, agert og uttrykt følelser og blir tatt på alvor i omsorgssituasjonen og dermed sett på som likeverdige medmennesker av tjenesteyterne. Men hvordan kan så slikt omsorgsarbeid utvikles i Norge overfor flyktninger som oppholder seg midlertidig her? Den store folkevandringen i Europa skaper utfordringer for asylomsorgen og for det kulturelle demokratiet. Faren for å øke antall «stemmeløse» øker fordi folk på gjennomreise har færre og skjørere rettigheter enn andre faste beboere i et samfunn.

Som drama- /teaterpedagog har jeg selv erfart at det er vanskelig å se på en slik ekstrem situasjon uten å ønske å bidra overfor mennesker i transitt. Jeg leste i avisen at til Kvitnesodden Camping i Nord-Norge, langt fra folk, kom 120 asylsøkere vandrende over grensen. 30 av disse var barn fra 8 måneder til 17 år, de fleste i skolepliktig alder. Under et midlertidig opphold i Norge har ikke barn rett til opplæring. Dermed satt 30 barn midt i mørketiden rett før jul på campinghytter nede ved et stort, svart hav og ventet. Det var da jeg leste avisen, at ideen om KunstInnsatsen kom. Jeg samlet sammen 20 kunstnere og kunstdidaktikere, og vi ble enige om å tilby workshops, forestillinger og konserter arrangert som uformelle kulturelle møteplasser to ganger i uken i november og desember. Vi tok med oss norske barn på besøkene slik at vi fikk muligheten til å skape en reell «kulturell byttehandel» i Eugenio Barbas forstand: «Men fællesskabet og de kontakter, der bliver skabt i forbindelse med byttehandel [i Barbas Odinteater], sætter sig spor i folks bevidsthed og kan nogle

gange bestå længe efter vores afrejse» (Exe-Christoffersen 2013, 66). Gjennom musikk, drama, visuell kunst og lek møtte vi barna og deres familier gjennom mørketiden, ikke som en lovnad om en bedre fremtid. Men som et håp om en felles medmenneskelighet og et tegn på at kunsten bygger bro og skaper dialog, slik Dewey beskriver den estetiske erfaringen som en demokratisk dialog – en relasjon og kommunikasjon mellom verk, skaper og betrakter (Dewey 1934). Å kommunisere med ni nasjoner på en gang minner en på at kunsten er et helt eget språk der det verbale kan legges til side.

Vi ble fortalt at barna på asylmottaket smilte, lekte og var aktive på en annen måte under KunstInnsatsen enn i hverdagen på campingplassen. Våre erfaringer er at KunstInnsatsen bidro til et alternativt omsorgsregime i asylomsorgen, fordi vi lagde en møteplass mellom flyktninger og nordmenn gjennom et felles estetisk språk. Det erstattet den tradisjonelle klientgjøringen av flyktninger og ga mødrene mulighet for å tegne med barna, fedrene til å forme figurer i leire og ungdommene til å synge, filme og danse til musikk. Barnekoret fra kirken, fiolingruppen fra kulturskolen, cellisten og kunsthåndverkeren skapte alle estetiske møter ved sin tilstedeværelse og lyttende holdning. Fellesrommet på campingen som først var preget av kaos og uro, utviklet seg til en felles arrangert arena der asylsøkerne etter hvert selv tok regien og skapte sosiale sammenkomster. De sosiale møtene ble til viktige hendelser i hverdagen for menneskene fra ulike nasjoner som bodde tett på hverandre, og de var preget av en nærmest økosofisk respekt for hverandres livsreise. Kershaws (2007) begrep *performed by ecology* kan her brukes for å beskrive KunstInnsatsen som et demokratisk foretak. De involverte partene iscenesatte hverandre og behandlet den andre som «gjest» i sin verden – en verden langt hjemmefra i en natur fremmed for asylsøkerne. Likevel samspilte menneskene på stedet med menneskene som kom reisende til stedet ved havet og i mørket. Vi erfarte at kunst representerer et alternativt omsorgsregime av økosofisk art.

I Oppsummerende diskusjon

I forskningslitteratur i det anvendte kunstfeltet brukes ofte superlativer som *a gift* (Nicholson 2005, 160), *fruitful inquiry* (Taylor 2003, xxvii), *new possibilities for humankind* (Taylor 2003, xxx), og «/.../participants on the journey towards enlightenment» (Mieczakowski 1997, 170). Man kan dermed få et inntrykk av at alle anvendte kunstprosjekter fungerer godt eller er et gode for aktørene, på samme måte som vi har sett at retorikken i helsevesenet kan gi et inntrykk av

at all omsorg er god omsorg. Det er viktig å rette noen kritiske bemerkninger til en slik oppfatning nå avslutningsvis. For anvendte kunstprosjekter kan også fungere heller dårlig eller være farlig, skadelig, undertrykkende, skuffende eller fungere som propaganda, ifølge både Jackson (2007), Ackroyd (2007), Neelands (2007), Nicholson (2005), Sæbø (2009), Thompson (2006), Gallagher (2010) og Schönmann (2011).

Jeg har i dette kapitlet vist hvordan det kulturelle demokratiet kan iscenesettes ved å anvende kunstdidaktikk i bestående omsorgsregimer gjennom eksempler fra tre arenaer. Kunsten har potensial til å fremstå som et alternativt omsorgsregime fordi kunsten kan unnlate å forholde seg til institusjonens diagnostiske og instrumentelle fokus ved å befeste egen autonomi. Reminisensteater, disability art og kunstintervensjon i flyktningmottak er kun tre av mange mulige eksempler på felt. Jeg har med disse eksemplene antydnet at det ikke er kunsten som sådan som *alene* har kraft til å utfordre bestående omsorgsregimer. Kraften ligger først og fremst i det performative kunstdidaktiske arbeidet som faktisk muliggjør reell dialog mellom partene (Aure og Gjærum 2015). Dernest er det fasilitatoren selv, utøvingen av rollen og den personlige egnetheten som gjennom kunstdidaktikken kan bidra til å skape alternative omsorgsregimer og legge til rette for kulturelt demokrati. Til sist er det aktørens tilstedeværelse, konsentrasjon, villighet og innstilling som gjør det mulig å fullende det relasjonelle møtet mellom verk, fasilitator og aktør slik at møtet former en estetisk erfaring (Prendergast og Saxton 2009).

Anvendt kunst forstått som del av et alternativt omsorgsregime i helse- og sosialsektoren kan betraktes som demokratisk ytring, der sårbare mennesker får anledning til å bli sett og hørt som enkeltindivider. Man blir dermed satt i en meningsfull relasjon til verden utenfor institusjonen. Vi vet at institusjonell omsorg kan skape distinksjoner mellom innenfor og utenfor, mellom det rammesatte som er iscenesatt med interne reguleringer, og det åpne samfunnet ute. Denne distinksjonen er det viktig å bryte ned for å opprettholde et samfunns demokratiske prinsipp om at alle er medborgere i samfunnet, selv innenfor institusjonen der han eller hun lever sitt liv. Det handler da om å skape et brofeste i hver ende av relasjonene pasienten, flyktningen eller – klienten har, altså både et brofeste i majoritetskulturen som har makt og hegemoni utenfor institusjonen, og et brofeste i den mindre maktfulle minoritetskulturen på institusjonen. Dette kan bli en realitet dersom en løfter frem betydningen av individet og av øyeblikkets verdighet på tross av opinionens beslutning, det være seg en nasjons asylpolitikk eller helsepolitikk. For verdighet er et viktig grunnpremiss i ethvert

humanistisk og demokratisk samfunn. Det er en grunnleggende faktor i et økosofisk perspektiv der alt levende liv er likeverdig og inngår i ett bærekraftig samfunn. I verdighets- og omsorgsarbeid kan man undre seg over hvorfor en ikke oftere tyr til kunsten eller mer spesifikt til dramaet, dansen eller musikken, i stedet for å la ting passere uten å reagere på svekkede omsorgsregimer med potensial til å dyrke frem nye Eichmannske problem.

Litteratur

- Ackroyd, Judith. 2011. «Applied theatre: An Exclusionary Discourse?» *Applied Theatre Researcher*. Hentet 10.31.2011. http://www.griffith.edu.au/__data/assets/pdf_file/0005/52889/01-ackroyd-final.pdf
- Arendt, Hannah. 1963. *Eichmann in Jerusalem: a Report on the Banality of Evil*. London: Faber & Faber.
- Arendt, Hannah. 2000. *Eichmann i Jerusalem*. Oslo: Bokklubben Dagens Bøker.
- Aristoteles. 2013. *Den nikomakiske etikk*. Oslo: Vidarforlaget.
- Aure, Venke og Rikke Gürgens Gjærum. 2015. «Møter med marginal røster i kunstdidaktikken.» *Nordic Journal of Art and Research* 4 (2). Hentet 13.03.2017. <http://dx.doi.org/10.7577/ijf.v4i2.1539>
- Baily, Sally. 2010. *Barrier-Free Theatre: Including Everyone in Theatre Arts – in Schools, Recreation, and Arts Programs – Regardless of (Dis)Ability*. Enumclaw: Idyll Arbror, Inc.
- Balfour, Michael, Kirsty Martin, Julie Dunn, Wendy Moyle, Marie Cooke og Judy Wollin. 2015. «Playful care: what lies beyond the red nose.» *Australian Journal of Dementia Care*. Hentet 13.03.2017. <http://journalofdementiacare.com/playful-care-what-lies-beyond-the-red-nose/>
- Bourrieud, Nicholas. 2007. *Relasjonell estetikk*. Oslo: Pax forlag.
- Conroy, Colette. 2009. «Disability: creative tensions between drama, theatre and disability arts.» *Research in drama education* 14 (1): 1–14.
- Denzin, Norman. 2003. *Performance ethnography: critical pedagogy and the politics of Culture*. London: Sage publications.
- Dewey, John. 1934. *Art as experience*. New York: Perigee Books.
- Eide, Elisabeth og Anne Simonsen. 2004. *Å se verden fra et annet sted. Medier, norskhet og fremmedhet*. Oslo: Cappelen.
- Engelstad, Fredrik. 2003. *Det norske samfunn*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Exe-Christoffersen, Erik. 2013. *Den fjerde dør. På vej med Odin Teatret*. Hentet 13.03.2017. <http://www.peripeti.dk/2013/05/03/den-fjerde-dor-pa-vej-med-odin-teatret/>
- Fentz, Christine. 2015. «At være græs sammen.» *Nordisk dramapedagogisk tidsskrift* (3): 8–11.
- Foucault, Michel. 1999. *Overvåkning og straff. Det moderne fengsels historie*. Oslo: Gyldendal forlag.
- Gallagher, Kathleen, Barry Freeman og Anne Wessels. 2010. «It could have been so much better: The aesthetic and social work of theatre.» *Research in Drama Education: The Journal of Applied Theatre and Performance* 15 (1): 5–27.
- Gjærum, Rikke Gürgens, Merete Saus og Astrid Strandbu. 2012. «Kreativitet og medbestemmelse – samhandling mellom unge og barnevernet.» *Tidsskrift for Børne- & Ungdomskultur* (56): 7–17.
- Gjærum, Rikke Gürgens. 2013a. «Art, age & health: a research journey about developing reminiscence theatre in an age-exchange project.» *Information – Nordic Journal of Art and Research* 2. doi: 10.7577/information.v2i2.736.

- Gjærum, Rikke Gürgens. 2013b. «Recalling memories through reminiscence theatre.» *InFormation – Nordic Journal of Art and Research* 2. doi: 10.7577/if.v2i2.735. Tilgjengelig på: <http://hdl.handle.net/10642/1932>
- Gjærum, Rikke Gürgens, Line Melbøe Sagen og Henny Kinn Solbjørg. 2014. «Kultur og helse i reminisensarbeid: om aktivt medborgerskap.» I *Samhandlingsreformen under lupen: kvalitet, organisering og makt i helse- og omsorgstjenestene*, redigert av Bente Liljan Lind Kassah, Wivi-Ann Tingvoll og Alexander Kwesi Kassah, 203–222. Bergen: Fagbokforlaget.
- Gjærum, Rikke Gürgens, Line Melbøe, Torgeir Riise og Edna Pettersen. 2015. «Kulturdeltakelse for mennesker med funksjonsnedsettelse: om tilrettelegging og hensikt.» *Fontene forskning* 8. Hentet 13.03.2017. http://fonteneforskning.no/?app=NeoDirect&com=6/19/345634/7fb2489666&t=Kulturdeltakelse_for_mennesker_med_funksjonsnedsettelse
- Gjærum, Rikke Gürgens og Henny Kinn. 2016. «Humanistisk og estetisk omsorg.» *Nordic Journal of Art and Research* 5 (2): 1–13. Hentet 13.03.17. <https://journals.hioa.no/index.php/information/article/view/1847/1663>
- Goksøyr, Marte Wexelsen. 2014. *Jeg vil leve*. Hentet 13.03.2017. <https://www.youtube.com/watch?v=-YY6vTQR-9E>
- Gran, Anne-Britt. 2000. *Hvite løgner/sorte myter: det etniske på modernitetens scene*. Oslo: UIO.
- Grue, Jan. 2014. *Kroppsspråk. Fremstillinger av funksjonshemming i kultur og samfunn*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Hedeman, Anders. 2014. «Hva skjer med de demente i Melum?» *Telemark avis*, 14. mai. Hentet 13.03.2017. <http://www.ta.no/nyheter/hva-skjer-med-de-demente-i-melum/s/1-111-7355782>
- Heidegger, Martin. 2007. *Væren og tid*. Oslo: Pax forlag.
- Helsedirektoratet. 2017. *Brukermedvirkning*. Hentet 13.03.2017. <https://helsedirektoratet.no/folk-helse/psykisk-helse-og-rus/brukermedvirkning>
- Husseiny, Basma El. 2015. «Verdien av kunst og kultur i tider med krig og uro», innlegg på Kulturrådets jubileumskonferanse *Inn til kjernen – verdien av kunst og kultur*. Hentet 13.03.2017. <http://www.kulturradet.no/documents/10157/7ec53f0e-7ea6-49a6-bc15-94deec95768e>
- Jackson, Anthony. 2007. *Theatre, education & the making of meanings: art or instrument?* Manchester: Manchester University Press.
- Jar, Majid. «Hannah Arendt (1906–1975)». I *Internet Encyclopedia of Philosophy*. Hentet 13.03.2017. <http://www.iep.utm.edu/arendt/#H6>
- Kershaw, Baz. 2007. *Theatre Ecology: Environments and Performance Events*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kershaw, Baz. 2010. «Environment.» I *Mapping Landscapes for Performance as Research: Scholarly Acts and Creative Cartographies*, redigert av Shannon Rose Riley og Lynette Hunter, 134–137. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Kershaw, Baz. 2010. «Performance Practice as Research: Perspectives from a Small Island.» I *Mapping Landscapes for Performance as Research: Scholarly Acts and Creative Cartographies*, redigert av Shannon Rose Riley og Lynette Hunter, 3–14. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Kuppers, Petra. 2003. *Disability and Contemporary Performance: Bodies on Edge*. London: Routledge.
- Lauveng, Arnhild. 2015. *I morgen var jeg alltid en løve*. Oslo: Cappelen Damm.
- Lorentzen, Per. 2009. *Kommunikasjon med uvanlige barn*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Myskja, Audun. 2005. «Bruk av musikk som terapeutisk hjelpemiddel i sykehjem.» *Tidsskrift for Den norske legeforening* 125 (11). Hentet 13.03.2017. <http://tidsskriftet.no/article/1200212>
- Myskja, Audun. 2012. *Integrated music in nursing homes – an approach to dementia care*. Bergen: UiB trykk.

- Mieczakowski, Jim. 1997. «Theatre of Change, Research in Drama Education.» *Research in Drama Education: The Journal of Applied Theatre and Performance* 2 (2): 159–172.
- Neelands, Jonothan. 2007. «Taming the political: The struggle over recognition in the politics of applied theatre.» *Research in Drama Education: The Journal of Applied Theatre and Performance* 12 (3): 305–317.
- Nicholson, Helen, Frank Keating, Jayne Lloyd og Laura Cole. 2004. *Exploratory Evaluation of the Age Exchange Reminiscence Arts and Dementia – Impact on Quality of Life, An Interim Report of the Evaluation*. London: London University.
- Nicholson, Helen. 2005. *Applied drama: The gift of theatre*. London: Palgrave.
- Nicholson, Helen. 2009. *Theatre and education*. London: Palgrave.
- Næss, Arne. 1999. *Økologi, samfunn og livsstil: utkast til en økosofi*. Oslo: Bokklubben Dagens Bøker.
- Næss, Arne. 2010. *The Ecology of Wisdom. Writings by Arne Næss*, redigert av Alan Drengson og Bill Devall. Berkley: Counterpoint.
- Prendergast, Monica og Juliana Saxton. 2009. *Applied theatre, International Case Studies and Challenges for Practice*. Chicago: Intellect Ltd.
- Rasmussen, Bjørn og Rikke Gürgens. 2006. «Art as part of everyday life: understanding applied theatre practices through the aesthetics of John Dewey and Hans-Georg Gadamer.» *Theatre research international* 31 (3): 235–244.
- Ross, Malcolm. 1980. *The creative Arts*. London: Heineman.
- Saur, Ellen og Oddbjørn Johansen. 2013. «Being actors with learning disabilities in a democratic perspective. Being actors with learning disabilities in a democratic perspective.» *Nordic Theatre Studies* 25: 46–57.
- Solbjørg, Henny Kinn og Rikke Gürgens Gjørum. 2015. «Landsbyutvikling til bekymring.» *Sykepleien*. Hentet 13.03.2017. <https://sykepleien.no/meninger/innsjutt/2015/06/utstoting-og-fremmedgjoring>
- Sæbø, Aud Berggraf. 2009. «Challenges and possibilities in Norwegian classroom drama practice.» *Research in Drama Education: The Journal of Applied Theatre and Performance* 14 (2): 279–294.
- Universitetet i Aalborg. 2016. *En fotofilm om musikterapi, demens og ældreomsorg*. Hentet 13.03.2017. <http://www.musikterapi.aau.dk/nyheder/vis+nyhed/en-lille-film-om-musikterapi-demens-og-aeldreomsorg.cid235154>
- Von der Fehr, Drude. 2008. *Når kroppen tenker*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Taylor, Philip. 2003. *Applied Theatre: Creating Transformative Encounters in the Community*. Portsmouth: Heinemann.
- Thompson, James. 2006. «Performance of pain, performance of beauty.» *Research in Drama Education: The Journal of Applied Theatre and Performance* 11 (1): 47–57.
- Walton, Stephen. 2004. *Atlas over språk i fare*. Hentet <http://www.sprakradet.no/Toppmeny/Publikasjoner/Spraaknytt/Arkivet/2004/1/Atlas/>
- Østern, Tone Pernille. 2009. *Meaning-making in the Dance Laboratory. Exploring Dance Improvisation with Differently Bodied Dancers*. Helsinki: Theatre Academy.
- Aalborg Universitet. 2016. *En fotofilm om musikterapi, demens og ældreomsorg*. Hentet 13.03.2017. <http://www.musikterapi.aau.dk/nyheder/vis+nyhed/en-lille-film-om-musikterapi-demens-og-aeldreomsorg.cid235154>
- Aaltonen, Heli. 2015. «Manifesto for green drama.» *Nordisk dramapedagogisktidsskrift* (3): 6–7.

Nettressurser

<http://www.agewatch.org.uk/mind/dementia/reminiscence-arts/>
<https://snl.no/demokrati>
<http://hogeweyk.dementiavillage.com/en/>
<http://www.hih.no/nor/hih2/nyheter/?&displayitem=1366&module=news>
<http://journalofdementiacare.com/playful-care-what-lies-beyond-the-red-nose/#comments>
http://kommunal-rapport.no/artikkel/onsker_demens_landsbyer_i_norge
<http://naku.no/node/919>
<http://www.performanceparadigm.net/index.php/journal/article/viewFile/72/73>
<https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/tiltak-for-a-mote-flyktningkrisen/id2469066/>
<https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/norsk-innsats-for-flyktninger-og-asyloskere/id2439074/>
<http://www.samfunnsforskning.no/Publikasjoner/Bok-og-tidsskriftsartikler/2003/2003-024#s-thash.P6cNn3B1.dpuf>
<http://www.samfunnsforskning.no/Publikasjoner/Bok-og-tidsskriftsartikler/2003/2003-024#s-thash.P6cNn3B1.dpuf>
<http://tidsskriftet.no/article/1200212>
<http://uk.phaidon.com/agenda/photography/articles/2016/january/13/the-photos-that-spread-martin-luther-kings-message/>